

КОРХОНА ФОЙДАСИГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ОМИЛЛАР

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17282650>

Каландарова Гулбахор Матякубовна
Хикматуллаев Аббосжон Камолжон угли

*Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар
университети Тошкент филиали*

Аннотация

Ушбу мақолада корхоналар даромадини ҳосил бўлиши манбалари, корхонанинг ўз маблағлари, жалб қилинган маблағларва қарз маблағлари, корхоналар фойдасига таъсир қилувчи омиллар атрофлича таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар

Даромад, фойда, ўз маблағлари, жалб қилинган маблағлар, қарз маблағлари, баланс бўйича фойда, сотилган маҳсулотлардан фойда, бошқа сотув операциялар фойдаси, ноишлаб чиқариш фойдаси, соф фойда.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПРИБЫЛЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

Каландарова Гулбахор Матякубовна
Хикматуллаев Аббосжон Камолжон угли

*Самаркандский государственный университет ветеринарной медицины,
животноводства и биотехнологии, Ташкентский филиал*

Аннотация

В статье подробно анализируются источники доходов предприятия, собственные средства, заёмные средства и долговые обязательства, факторы, влияющие на прибыль предприятий.

Ключевые слова

Доход, прибыль, собственный капитал, заёмные средства, долг, балансовая прибыль, прибыль от продаж, прибыль от прочей реализации, внереализационная прибыль, чистая прибыль.

FACTORS AFFECTING THE PROFIT OF THE ENTERPRISE

Kalandarova Gulbakhor Matyakubovna
Hikmatullaev Abbosjon Kamoljon ugli

*Samarkand State University of Veterinary Medicine, Animal Husbandry and
Biotechnology Tashkent Branch*

Abstract

This article provides a detailed analysis of the sources of income of enterprises, the enterprise's own funds, attracted funds and borrowed funds, and factors affecting the profit of enterprises.

Keywords

Income, profit, own funds, attracted funds, borrowed funds, profit on the balance sheet, profit from products sold, profit from other sales operations, non-production profit, net profit

Кириш. Фойда иқтисодий категория ва молиявий якун сифатида ўзининг энг юқори аҳамиятига бозор муносабатлари, бозор иқтисодиёти даврида кўтарилди. Фойдани барпо этиш, уни реализация қилиш бу кенгайтирилган қайта ишлаб чиқаришни, қиймат қонуни ва хўжалик юритиш усули сифатида фойдаланадиган хўжалик ҳисоботининг объектив талабидир.

Кенгайтирилган қайта ишлаб чиқариш ишлаб чиқаришнинг доимо кенгайтирилиши, унинг техникавий даражасини мунтазам кўтариб туришни талаб этади. Бунинг учун ишлаб чиқаришда ҳамма вақт фойдага эришилиши, реализация қилиниши ва ундан ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун фойдаланиш лозим.

Қиймат қонуни алоҳида корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш учун қилинган харажатлар – ижтимоий-зарурий харажатлар даражасида ёки ундан кам бўлишини талаб этади. Бу талабни амалга ошириш учун корхоналар фойдага эга бўладилар ва уларнинг рентабеллик даражаси ўртача ёки ундан юқори бўлиши керак.

Маълумки, хўжалик ҳисобининг талабларидан бири, асосий талаби – бу корхоналар фаолиятини рентабеллик бўлиши, яъни корхоналар ўз фаолиятини фойда олиш билан якунлашларидир. **Фойда – абсолют кўрсаткич бўлиб, у корхоналар фаолияти самарасини ифодалайди.** Фойда корхоналар фаолиятининг ҳар хил йўналишларини молиявий якунидир. Шу сабабли фойда турли шаклда бўлиши мумкин.

Корхона ва ташкилотлар фойдаси қуйидаги шаклларда ҳисобга олинади:

- **Маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойда.** Бу сотишдан олинган соф тушумдан сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархини олиш билан аниқланади;

- **Асосий фаолиятдан олинган фойда** – асосий фаолиятдан кўрилган фойда, бу маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари ўртасидаги тафовут ва плюс асосий фаолиятдан кўрилган бошқа даромадлар ёки минус бошқа зарарлар сифатида аниқланади;

- **Хўжалик фаолиятидан олинган фойда** (ёки зарар), бу асосий фаолиятдан олинган фойда суммаси, плюс молиявий фаолиятдан кўрилган даромадлар ва минус зарарлар сифатида аниқланади;

- **Солиқ тўлагунгача олинган фойда**, у умум хўжалик фаолиятидан олинган фойда, плюс фавкулотда (кўзда тутилмаган) вазиятлардан кўрилган фойда ва минус зарар сифатида аниқланади.

- **Йилнинг соф фойдаси**, у солиқ тўлангандан кейин хўжалик юритувчи субъект ихтиёрида қолади.

Демак, хўжалик фаолиятидан олинган фойда ҳисобланаётганда молия фаолиятидан кўрилган фойда ҳамда солиқ тўлагунгача олинган фойда ҳисобланаётганда фавкулот вазиятлардан кўрилган фойда аниқланади, эътиборга олинади.

Кўриниб турибдики, қабул қилинган Низомга кўра, фойда шакллари таркиби кенгайтирилди ва фойда шакллари бозор муносабатларига мослаштирилди. Корхоналар фаолиятининг молиявий яқунлари бухгалтерия баланси ва «Молиявий фаолият тўғрисидаги ҳисобот»га асосланиб таҳлил қилинади ва бу таҳлил юқорида кўрилган фойданинг бутун шакллари бўйича ўтказилиши лозим. Шу сабабли ана шу фойда шакллари устида тўхталамиз.

Сотилган маҳсулотлардан олинган ялпи фойда фойданинг асосий шакли бўлиб, у сотишдан олинган тушумдан сотилган маҳсулотлар таннархини айириш билан аниқланади. Сотилган маҳсулотлардан олинган соф тушумни аниқлаш учун сотилган маҳсулотлардан олинган ялпи тушумдан давлат бюджетига ўтказилган кўшилган қийматга солинадиган солиқ, акциз солиқлари ва экспорт-божхона пошлиналари олиб ташланади.

Асосий фаолиятдан олинган фойда сотилган маҳсулотлардан олинган фойдадан давр харажатларини олиб ташлаш ва асосий фаолият билан алоқадор бошқа даромадлар, зарарларни эътиборга олиш йўли билан аниқланади.

Давр харажатлари деганда бевосита ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган харажатлар ва сарфлар тушинилади ва ўз таркибига бошқарув харажатларини, маҳсулотни сотиш харажатларини ва умумхўжалик аҳамиятига эга бўлган бошқа харажатларни олади.

Асосий ишлаб чиқариш фаолиятидан олинган бошқа даромадларга — қарздорлардан олинган жарима, пенялар, ҳисобот йилида аниқланган ўтган йиллардаги фойда, сотилган асосий ва айланма маблағлардан олинган даромадлар, давлат субсидиялари, ҳолисона молиявий ёрдам, ошхона, ёрдамчи хизматлардан олинган даромадлар киритилади.

Асосий ишлаб чиқариш фаолияти, маҳсулот сотишдан ташқари, корхона харажатлари таркибида консервация қилинган ишлаб чиқариш кучлари билан боғлиқ бўлган сарфлар, тара билан боғлиқ бўлган операциялардан зарарлар, суд ва арбитраж харажатлари, тўланган жарималар ва пенялар, воз кечилган дебиторлик қарзлар билан боғлиқ зиёнлар, валюта операциялари бўйича салбий фарқлар, ўтган йилларда ўтказилган операциялар бўйича зиёнлар ва ҳоказо билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Хўжалик фаолиятидан олинган фойда корхоналар асосий фаолиятидан ташқари молиявий натижаларни ҳам эътиборга олиш йўли билан аниқланади. Бунинг учун корхоналар молиявий фаолияти билан боғлиқ бўлган даромадлар ва харажатлар ҳисобга олинади.

Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар — бу акцияларга олинган дивидендлар, шўъба ва ассоциация қилинган корхоналардан олинган дивидент ва харажатлар, хорижий мамлакатларни валюталари бўйича ижобий курс, қимматли қоғозларга сарф қилинган сармояларни қайтадан баҳолашдан олинган даромадлар, узоқ муддатга ижарага берилган мол-мулкдан тушган даромадлар ва ҳоказо.

Молиявий фаолият харажатлари — бу узоқ муддатга ижарага олинган мол-мулкларга тўловлар, чет эл валютаси билан операциялар бўйича салбий курс тафовутлар ва зарарлар, қимматли қоғозларга сарфланган маблағларни қайта баҳолашдан кўрилган зарарлар ва ҳоказо.

Солиқ тўлангунгача олинган фойда ишлаб чиқариш, но ишлаб чиқариш молиявий фаолият якунларидан ташқари кўзда тутилмаган вазиятлардан келиб чиққан даромад ва зарарларни эътиборга олиш йўли билан ҳисобланади. Кўзда тутилмаган вазиятлар билан боғланган даромад ва харажатлар корхоналарнинг одатдаги хўжалик фаолиятига хос эмаслиги, бир неча йил мобайнида такрорланмаслиги керак, бошқарув ходимлари томонидан қабул қилинадиган қарорларга боғлиқ бўлмаслиги лозим.

Соф фойда — бу корхоналарнинг ўзида қоладиган даромад бўлиб, у корхоналарнинг эҳтиёжлари учун фойдаланадиган даромадлардир. Юқорида кўрилган корхоналарнинг фойда шакллари молиявий ҳолатни таҳлил қилишда катта аҳамиятга эга, лекин низомда яна бир фойда шакли кўрилган — бу солиққа тортиладиган фойда..

Солиққа тортиладиган фойдани аниқлаш учун солиққа тортилгунгача бўлган фойдага:

- низомда келтирилган биринчи иловага асосан чегирилмайдиган харажатлар ёки доимий тафовутлар қўшилади;

- Низомда келтирилган иккинчи иловага биноан вақтлар бўйича тафовутлар қўшилади ёки айриб ташланади;

- қабул қилинган солиқлар бўйича қонунларга биноан корхоналарда солиқлар бўйича тасдиқланган имтиёзлар айриб ташланади.

Кўриниб турибдики, солиққа тортиладиган фойдани ҳисоблаш мураккаб бўлиб, у солиқларни фискал функциясини янада кучайтириш билан боғланган. Шу сабабли молиявий таҳлил даврида бу фойда шаклини аниқлаш, уни таҳлил этиш корхоналар-нинг молиявий ҳолатини баҳолашда ўз ўрнини топиши лозим. Юқорида кўрилган ҳамма фойда шакллари молиявий таҳлилда фойдаланилади, лекин корхоналарнинг молиявий ҳолатини баҳолашда алоҳида эътибор солиқ олингунгача олинган фойда ва сотилган маҳсулотлардан олинган фойда кўрсаткичларга сафарбар этилади. Чунки солиқ олингунгача олинган фойда корхоналарнинг бутун хўжалик молиявий ҳолатини ифодалайди. Соф фойда эса корхоналарнинг жамият олдидаги бурчини оқлагандан сўнг ўзларининг келигувсида ривожланиш имкониятларини ифодалайди. Молиявий таҳлилда фойда кўрсаткичларининг ҳажми, уларнинг таҳлил қилаётган давр мобайнида ўзгариш динамикаси ва корхоналар фойдасига таъсир кўрсатувчи омиллар таҳлил қилиниши лозим.

Фойдага таъсир кўрсатувчи омиллар ички ва ташқи, объектив ва субъектив, ташкилий ва иқтисодий, ишлаб чиқариш ва техникавий бўлиши мумкин. Молиявий таҳлилда асосий эътибор иқтисодий, аналитик ҳамда молиявий ҳолатга бевосита ва миқдоран таъсир кўрсатувчи омилларга йўналтирилиши лозим.

Сотилган маҳсулотлардан олинган ялпи фойдани таҳлил этишда қуйидагилар бундай омиллар бўлиб ҳисобланади:

1. Сотилган маҳсулотларнинг ҳажмини ўзгариши.
2. Сотилган маҳсулотларнинг таннархини ўзгариши.
3. Сотилган маҳсулотларнинг нарх-наволарини ўзгариши.
4. Сотилган маҳсулотларнинг таркибий, ассортимент ўзгариши.

Омилли таҳлил корхоналар фаолиятини молиявий якуни натижаси фойда таҳлилининг зарурий қисмидир. Корхоналар фаолиятининг самарасига баҳо берилганда олинган фойданинг кўпайиши ёки камайиши, қайси омиллар таъсирида бўлганлигини аниқлаш катга аҳамиятга эга.

Фойда ҳажмини ўзгариши-кўпайиши маҳсулотларни кўп сотиш, таннархни пасайтириш, тасдиқланган ассортиментни ўзгартириш ва нарх-навони кўтариш натижаси бўлиши мумкин ва аксинча.

Таннархни пасайтириш, маҳсулотлар ҳажмини кўпайтириш ижобий омиллар сифатида қабул қилинса, нарх-навони кўтариш ва маҳсулотларнинг ассортиментини ўзгартириш салбий омиллар ҳисобланади. Чунки, нарх-навони кўтарилиши бозорда яққа ҳукмронликдан фойдаланиш натижаси бўлиши мумкин. Ассортиментнинг ўзгаришига келсак, корхоналар ҳам хўжалик ва аҳоли эҳтиёжини эътиборга олмасдан кўп фойда берадиган маҳсулотлардан кўпроқ ишлаб чиққан бўлиши мумкин.

Энди, иқтисодий адабиётда кенг фойдаланилаётган индекс усулидан фойдаланиб, корхоналар фойдасига таъсир кўрсатувчи омилларни таҳлил қиламиз.

Корхоналарда сотилган маҳсулотлардан олинган ялпи фойданинг умумий ўзгариши — бу динамика индексиدير.

Хулоса. Корхона фойдасига таъсир қилувчи омиллар жуда кўп ва уларни **ички (эндоген)** ҳамда **ташқи (экзоген)** омилларга ажратиш мумкин.

1. Ички омиллар (корхона фаолиятига боғлиқ):

- **Ишлаб чиқариш ҳажми ва самарадорлиги** – маҳсулот ҳажми қанча кўп ва харажатлар оптимал бўлса, фойда юқори бўлади.

- **Ишлаб чиқариш харажатлари** – хом ашё, меҳнат ҳақи, энергия ва бошқа харажатларнинг самарали бошқарилиши фойдага таъсир қилади.

- **Маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги** – юқори сифатли ва бозорда талаб юқори маҳсулот кўпроқ даромад келтиради.

- **Бошқарув самарадорлиги** – стратегик режалаштириш, маркетинг, молиявий бошқарувнинг тўғри йўлга қўйилиши.

- **Инновациялар ва технология** – янги технологиялар ишлаб чиқариш харажатларини камайтиради ва фойдани оширади.

- **Асосий ва айланма капиталдан фойдаланиш самарадорлиги** – капиталдан унумли фойдаланиш фойдани кўпайтириши мумкин.

- **Ишчи кучи малакаси ва меҳнат унумдорлиги** – юқори малакали ходимлар ишлаб чиқариш самарадорлигини оширади.

2. Ташқи омиллар (корхонадан ташқари):

- **Бозор конъюнктураси** – маҳсулотга талаб ва таклиф даражаси.

- **Рақобат муҳити** – рақобат кучли бўлса, нархни пасайтиришга тўғри келади, бу фойдани камайтиради.

- **Иқтисодий шароитлар** – инфляция, солиқ сиёсати, кредит ставкалари, валютанинг барқарорлиги.

- **Давлат сиёсати** – солиқлар, субсидиялар, имтиёзлар ва тартибга солиш чоралари.
- **Иқтисодий ва сиёсий барқарорлик** – мамлакатдаги барқарорлик корхонанинг фаолиятига тўғридан-тўғри таъсир қилади.
- **Ташқи иқтисодий омиллари** – экспорт имкониятлари, ташқи бозор талаблари, импорт товарлари билан рақобат.

АДАБИЁТЛАР:

1. https://www.researchgate.net/publication/378123004_KORHONALAR_DAROMADIGA_TASIR_KILUVCHI_RISKLARNI_BAOLASNING_HORIZIJ_A_MALIYATI_VA_KULLAS_USULLARI
2. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/Sh_Tojiboyeva.pdf
3. <https://inlibrary.uz/index.php/autoabstract/article/download/46787/47115>
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/korhonalarda-in-irozlarning-vuzhudga-kelish-sabablari-va-omillari>
5. http://kitob.sies.uz/frontend/web/kitob/kitob_005ff85b646f761.pdf
6. <https://sci-p.uz/index.php/eitt/article/download/649/632/1255>
7. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/22_N_Kariyev.pdf